

in 2000, gesloopt. Het is ook een belangrijke boodschap van dit boek: een waarschuwing om pas na een bouwhistorische toets eventueel een besluit over sloop te nemen. Gebrek aan kennis leidt tot verkeerde beslissingen, zelfs bij restauraties. Nu biedt dit boek voor beleidsmakers en architecten een kompas.

Ook voor wie inzicht wil hebben in het functioneren van een (toen) middelgrote stad in met name de zestiende eeuw en de weerslag daarvan op de bebouwing, is dit een boek om niet te missen. De vormgeving van de uitgever staat er garant voor dat het verleidelijk is om dit werk steeds weer ter hand te nemen.

Bart Klück

G. van Wezel, met medewerking van P. le Blanc, e. a., *De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de grafkapel voor Oranje-Nassau te Breda* (De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst; Zwolle: Waanders, Zeist: Rijksdienst voor de monumentenzorg, 2003, 484 blz., €50,-, ISBN 90 400 8746 6).

De Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk in Breda werd gebouwd vanaf 1410 op initiatief van Engelbrecht I, graaf van Nassau-Dillenburg, die zich in 1403 in Breda gevestigd had. De bouw en inrichting van de kerk vonden plaats in de cultureel belangrijkste bloeiperiode van Breda, de vijftiende en de eerste helft van de zestiende eeuw. Met het vertrek van het Nassause hof uit Breda in 1550 kwam aan deze bloei een einde. Maar toen was de Grote Kerk inmiddels uitgegroeid tot een imposant gotisch bouwwerk en rijk gedecoreerd met beeldhouwwerk, muur- en gewelfschilderingen en gebrandschilderd glas.

In de jaren 1520-1526 werd in opdracht van Hendrik III aan de noordzijde van het koor het nieuwe Herenkoor gebouwd, als nieuwe grafkapel voor de Nassau-dynastie. De gewelven van deze kapel werden in 1533 beschilderd door de Italiaanse kunstenaar Tommaso Vincidor da Bologna. De grotesken die Vincidor aanbracht, weerspiegelen de belangstelling van Hendrik III voor de renaissancestijl en zijn voor Nederlandse begrippen opmerkelijk Italiaans-klassiek. Een andere blikvanger in het Herenkoor is het grafmonument voor Engelbrecht II en zijn echtgenote (toegeschreven aan Jan Mone, ca. 1531-1534), dat eveneens in opdracht van Hendrik III gemaakt werd. Het is uitgevoerd in zwart marmer en albast, met vier levensgrote figuren *all'antica* op de hoeken en is een van de belangrijkste beeldhouwwerken die in die tijd in de Nederlanden vervaardigd werden.

De bouwgeschiedenis, decoratie en interieuronderdelen van de Bredase Grote Kerk, zoals koorbanken en grafmonumenten, zijn op voorbeeldige wijze beschreven in de monografie *De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de grafkapel voor Oranje-Nassau te Breda*, die is verschenen in de serie De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. De samenstelling en eindredactie waren in handen van Gerard van Wezel, die tevens enkele hoofdstukken schreef. Eerder verscheen van zijn hand een studie over een ander belangrijk monument in Breda, het Paleis van Hendrik III, dat met dit boek een tweeluik vormt.

De aanleiding voor deze studie over de Grote Kerk is de restauratie van het ex- en interieur in de periode 1994-1998. Het boek vormt de weerslag van het tijdens de restauratie verrichte onderzoek naar de bouwgeschiedenis en de (restauratie-)geschiedenis van onder andere de muurschilderingen en de grafmonumenten. Het bestaat uit drie delen, Middeleeuwen, Renaissance en Nieuwe Tijd, die steeds enkele hoofdstukken omvatten, gevolgd door een catalogusdeel. Wat waar besproken wordt, is snel te vinden via de gedetailleerde inhoudsopgave die het boek tot een zeer toegankelijk naslagwerk maakt.

De hoofdstukken (en de 'entries' in het catalogusdeel) werden geschreven door diverse specialisten en zijn gedegen en prettig leesbaar. Het deel Middeleeuwen opent met een hoofdstuk over de bouwgeschiedenis van de kerk, geschreven door Matthijs Burger. Michel Timmermans schreef over de decoratie van de laat-middeleeuwse sluitstenen, kapitelen en kraagstenen. De functie en betekenis van de middeleeuwse muur- en gewelfschilderingen zijn onderwerp van een essay door Paul le Blanc. In het deel Renaissance worden de grafmonumenten en epitafen in de kerk beschreven door Frits Scholten en de grafzerken door Tim Graas en Harry Tummers. Gerard van Wezel wijdde een hoofdstuk aan het nieuwe Herenkerk als grafkapel voor Oranje-Nassau, gevolgd door een bijdrage van Liesbeth Helmus over altaarstukken voor de Reformatie. Het deel Nieuwe Tijd bestaat uit een hoofdstuk over de protestantse inrichting van de kerk sinds de Reformatie (door Tim Graas) en een hoofdstuk over de klokken in de Bredase toren (door Jacques Maassen).

Waardevol zijn de vele foto's van bouw- en interieuronderdelen en inventarisstukken die in het boek opgenomen zijn. Ze laten zien hoe verrassend rijk gedecoreerd het interieur van de Grote Kerk is. Zo blijkt uit de foto's van de gebeeldhouwde kapitelen en van de misericorden aan de koorbanken dat in de kerk onverwacht veel duivels, monsters en figuren uit het dagelijks leven uitgebeeld zijn. Kleurenfoto's van de gebrandschilderde ramen maken de daarop uitgebeelde motieven goed zichtbaar.

Van de Grote Kerk zijn geen zeventiende- of achttiende-eeuwse interieurschilderijen of -prenten bekend. Dit wordt enigszins gecompenseerd door het grote aantal foto's uit de negentiende en vroege twintigste eeuw dat van de kerk en het interieur bewaard gebleven is. Gelukkig heeft Van Wezel veel van deze foto's in het boek opgenomen. Ze zijn boeiend om naar te kijken, maar maken bijvoorbeeld ook duidelijk hoe kunstwerken eruit zagen vóór en ná vroege restauraties. Zo tonen foto's uit 1860 van het grafmonument voor Engelbrecht I, diens vrouw en zoon (anoniem, ca. 1505-1515) hoe gehavend de restauratie-architect Pierre Cuypers het monument aantrof, alvorens hij in dat jaar met zijn ingrijpende restauratie begon. Een ander voorbeeld is de muurschildering van Christoffel (anoniem, ca. 1535), die getuige foto's uit 1908 en 1955 in het verleden nogal eens overgeschilderd of anderszins aangetast is.

De monografie over de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Breda is een zeer volledig naslagwerk dat laat zien hoe verrassend mooi deze kerk is wat betreft architectuur en decoratie. Het maakt tevens duidelijk dat Hendrik III met zijn opdracht tot de bouw en decoratie van het nieuwe Herenkerk en het grafmonument van Engelbrecht II een aanzienlijke bijdrage leverde aan de introductie van de renaissancestijl in de Nederlanden.

Yvonne Bleyerveld

J. Tollebeek, T. Verschaffel, L. Wessels, ed., *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* [I], *Teksten*, [II], *Fragmenten* (Hilversum: Verloren, 2002, 300 blz., €35,-, [I], 196 blz. [II], ISBN 90 6550 711 6 (tekstboek), ISBN 90 6550 712 4 (bronnenboek), ISBN 90 6550 698 5 (set)).

Ik heb zelden met zoveel genoegen aan een recensie gewerkt. Het boek, twee delen in een cassette, is verzorgd uitgegeven en nodigt door zijn uiterlijk al uit tot lezen. Het thema, op zichzelf al interessant, wordt op een zeer aansprekende manier uitgewerkt. De geschiedschrijving wordt hier gepresenteerd als een staalkaart van genres en vormen. In zulke tekstvormen immers, aldus de redacteurs in hun nawoord, krijgt de geschiedschrijving concreet gestalte in een